

RETTEOPPGJØRET MOT NS-PRESTENE

Spesialavhandling i Kirkehistorie, Menighetsfakultet våren 1981

«Om adskillige av dem må det ærlig innrømmes at svikten ikke undrer oss så mye, og at savnet etter dem ikke blir dypt. Men somme er det umulig å forstå. Og det svir å tenke på dem.» Luthersk Kirketidende 1945.

Av Birger Dyve Larsen

INNHold

1. INNLEDNING.....	s. 3
1.1 Presentasjon og avgrensing.....	s. 3
1.2 Problemstilling.....	s. 3
1.3 Materiale.....	s. 4
2. HOVEDDEL.....	s. 5
2.1 Den historiske bakgrunn	s. 5
2.2 Oppgjøret begynner.....	s. 10
2.3 Kort om NS-prestenes forhold til NS.....	s. 16
2.4 Forsvarsargumenter som NS-prestene brukte	s. 17
Sammenfatning	s. 20
2.5 Biskop-sjiktet	s. 20
Sammenfatning.....	s. 26
2.6 De øvrige NS-prestene	s. 27
Sammenfatning.....	s. 32
2.7 Varigheten av oppgjøret.....	s. 33
2.8 Kirken og rettsoppgjøret.....	s. 36
3. HOVEDSAMMENFATNING	s. 41
4. LITTERATUR.....	s. 44

I. INNLEDNING

1.1 Presentasjon og avgrensing

Rettsoppgjøret mot nazistene og NS-sympatiserer etter siste verdens- krig er igjen blitt gjenstand for offentlig debatt. Særlig satte Thorkild Hansens bok "Prosessen mot Hamsun" diskusjonene i gang. Seinere har professor Johs. Andenes gitt en faglig vurdering av landssvikoppgjøret i sin bok "Det vanskelige oppgjøret". Han konkluderer med at rettsoppgjøret stort sett ble gjennomført på en fornuftig og rettferdig måte, selv om han har kritiske bemerkninger (1).

I denne oppgaven vil søkelyset rettes mot "NS-prestene". Med betegnelsen "NS-prester" menes de i underkant av 10 % som ikke ga sin tilslutning til Kirkens Grunn og nedla sine embeter påskedag 1942. Av de ca. 70 prestene var det ikke alle som var medlemmer av partiet NS, men de valgte alle å være lojale mot den NS-styrte kirken og støttet dermed nazifiseringen av Norge. Derfor vil i denne oppgaven også de som ikke var medlemmer bli plassert under begrepet "NS-prester". NS- kirken ordinerte en del lekfolk etter et teologisk "lyn-kurs", disse vil ikke bli berørt i denne oppgaven. Det gjelder kun de som var lovlig ordinert i Norge før 1942.

1.2 Problemstilling

Det som særlig vil bli lagt vekt på i denne oppgaven er selve rettssakene mot "NS-prestene". Hva hadde de gjort som kvalifiserte til rettsak, hva slags dom fikk de? Brukte de en felles argumentasjon i sitt forsvar eller var det en helt uensartet gruppe som ikke hadde noe til felles? Oppgaven vil også komme innpå hva slags lover som ble brukt, og om det hadde noen betydning at rettsoppgjøret varte i 4-5 år.

Hvordan var kirkens holdning til rettsoppgjøret, sluttet de seg til kritikken av oppgjøret? Gjorde kirken noe for å lette straffen for de som var dømt? Var det noe problem at staten dømte kirkens prester? Behandlingen av disse siste spørsmålene vil bare bli overfladisk berørt, da de er noe på siden av oppgavens intensjon.

¹ Johs. Andenes, *Det vanskelige oppgjøret*, Oslo 1979, s.260ff.

1.3 Materiale

Som bakgrunnsmateriale til denne oppgaven har jeg brukt bøker om kirkekampen i Norge og kirkehistorie om krigen og etterkrigs- tida. I tillegg har jeg studert historiske, sosiologiske artikler og bøker om krigen og om partiet NS.

Rettsoppgjøret mot NS-prestene og rettsoppgjøret generelt er lite behandlet i kirkehistoriske og historiske framstillinger. Det var derfor nødvendig å gå til primærkilder. Jeg har da hatt anledning til å studere dokumenter på Riksarkivet fra Kirke og Undervisnings departementet om den såkalte "Oppryddinga i presteskapet" og fått utlevert rettsdokumenter fra Landssvikavdelinga fra de forskjellige rettsaker mot NS-prestene. Det manglet rettsbøker på 56 av NS-prestene. Hva slags dom og hvilke lover etc. disse fikk, har jeg en oversikt over i "oppryddingslista" fra 1949, hvor de viktigste opplysningene står. Forsvars-argumentasjonen for disse antar jeg er i store trekk den samme som flertallet av NS-prestene. De 56 prestene var ikke blant de mest framtreddende.

Fullstendig oversikt over litteratur er oppgitt til slutt i oppgaven.

2. HOVEDDEL

2.1 Den historiske bakgrunn

I Norge var forvirringen stor de første krigsdagene. Etter at Quisling hadde gjort seg til sjef for en ny norsk regjering måtte han trekke seg tilbake noen dager seinere. 15.april ble Administrasjons-rådet oppnevnt av Høyesterett i samråd med tyskerne. Administrasjonsrådet hadde til hensikt å lede den sivile forvaltning i den delen av Norge som var okkupert.

Under disse første dagene var det biskop Berggrav som stod fremst av kirkens menn. Han holdt tale i radioen 16. april, hvor han manet folk i den okkuperte delen av Norge til ro og disiplin ⁽²⁾. Berggrav ble til en viss grad utnyttet av tyskerne og det ble selv-sagt misforstått av folk ⁽³⁾.

25.september trådte Administrasjonsrådet tilbake og Terboven utnevnte 13 kommissariske statsråder som skulle danne et fagstyre. NS ble gjort til eneste lovlige parti. Ca. en måned seinere skrev biskop Berggrav i et rundskriv at enhver måtte følge sin overbevisning når det gjaldt å melde seg inn i Nasjonal Samling. I siste avsnitt skriver han:

En sak for seg er det at en prest kan ta det standpunkt han som borger i samfunnet er berettiget til, også i politisk henseende, bare at dette ikke har noe med hans stilling som prest og embetsmann å gjøre. Enhver følge sin samvittighet og overbevisning ⁽⁴⁾.

Dette og et lignende rundskriv fra biskop Wollert Krohn-Hansen noen uker seinere, ble som jeg vil komme tilbake til siden, brukt av NS-prestene.

Etter hvert som NS ble mer og mer aktive i sin nazifiserings- politikk, tilspisset den åndelige kampen seg. Kirken med Berggrav i spissen henstilte flere ganger til NS-myndighetene og til tyskerne om å respektere folkeretten ifølge Haag-konvensjonen.

² *Aftenposten*, 17.april 1940

³ *Wisloff, C.F. Norsk kirkehistorie, III Oslo 1971, s.419 (4) RA. KUD. ktr.A. kass.nr. 482*

⁴ Riksarkivet KUD. Ktr.A kass.nr 482

NS forsikret at de var enig og at de stod på sitt program om å verne kristendommens grunnverdier. Men de viste utover vinteren 1940/41 at det var langt mellom teori og praksis. NS mere og mere brutale virkemidler og at de grep inn i skole og kirkeadministrasjon, ga støtet til å danne Kristent Samråd. Det var ment som et organ til å supplere bispemøtet, hvor de kunne diskutere kirkens aktuelle problemer ⁽⁵⁾. Det bestod av ledere for noen av de kristne organisasjoner og noen av biskopene. ⁽⁶⁾

På nyåret 1941 kom biskopene sammen i Oslo, det resulterte i et brev til departementet hvor de for det første beklager hirdens voldsbruk, og for det andre det at Høyesterett hadde blitt tvunget til å trekke seg tilbake, hadde skapt en usikkerhets følelse i samfunnet. For det tredje opphevelsen av prestenes taushetsplikt. Dette brevet var på forhånd drøftet i Kristent Samråd. Eneste svar som kom fra departementet var de vanlige forsikringer om at de holdt fast på kristendommens grunnverdier, og at kirken ikke skulle røres. Biskopene syntes situasjonen begynte å bli prekær og ville derfor informere menighetene om hva som foregikk. De sendte ut et hyrdebrev hvor de gjenga sitt krasse brev til departementet og departementets intetsigende svar, pluss støtte og sympatierklæringer fra kristne organisasjoner. Brevet ble mangfoldiggjort og sendt ut til prestene som skulle formidle det videre til menighetene. Kirkedepartementet reagerte sterkt på offentliggjøring av brevet og ga politiet beskjed om å beslaglegge brevet, og forbød prestene å lese det opp. Dette hindret allikevel ikke at brevet ble kjent rundt om- kring i landet. Det var mange som gjennom dette brevet fikk klar beskjed om hva som egentlig foregikk. Og det hjalp mange som var i tvil om de skulle melde seg inn i NS eller ikke, til å ta et klart standpunkt imot partiet.

Utover året 1941 var det en del "trefninger" mellom kirken og Kirkedepartementet. Kirkedepartementet sendte ut forordninger for kirken, blant annet en som førte til at to biskoper og fem prester ble avsatt. Dette ble riktignok utsatt inntil videre etter ordre fra Reichskommissar Terboven. Biskopene reagerte med skriftlige og muntlige henvendelser til departementet om de forskjellige forordninger, og var etter hvert blitt

⁵ Christie,H.C. *Den norske kirke i kamp, Oslo 1945*, s. 46

⁶ (6) *Seinere ble dette overtatt av Kirkens Samråd som bestod av valgte representanter fra kirken og de kristne organisasjoner*

ganske brysomme for Kirkedepartementet. Og departementet gjorde alt for å innskrenke biskopenes myndighet. Biskopene hadde begynt å diskutere om de skulle nedlegge sine embeter i protest mot NS' politikk. 1.februar 1942 var det den så- kalte "statsakt" på Akershus, hvor Quisling skulle overta som min- ister-president for en nasjonal regjering. Dette skulle markeres med en festgudstjeneste i Nidarosdomen. Og domprost Fjellbu ble fra- tatt sin gudstjeneste til fordel for en prest som var lojal overfor NS myndighetene. Domprost Fjellbu ville ikke vike plassen uten videre og utsatte sin gudstjeneste til kl.14. Politiet fikk greie på dette og prøvde å hindre folk i å komme inn i kirken. Etter en del brevveksling mellom Kirkedepartementet og Nidaros biskop og domprost, ble domprost Fjellbu avsatt fordi han etter departementets mening hadde fått i stand en demonstrasjonsgudstjeneste. Dette var det som fikk begeret til å flyte over, noen dager seinere, 23.febr., mottok Kirkedepartementet meddelelse om at biskopene hadde lagt ned den statlige del av sine embeter i protest mot at myndighetene hadde brutt kirkens orden. En annen sak som også hadde vært med på å påvirke biskopenes embetsnedleggelse var loven om nasjonal ungdomstjeneste. Denne loven krevde at alle gutter og jenter mellom 10 og 18 år skulle tjenestegjøre i Nasjonal Samlings Ungdomsfylking. Biskopene sendte et av sine skarpeste brev til departementet om denne saken, hvor de slår fast at det er foreldrene som har ansvar og rett til å oppdra sine barn.

Da biskopenes embetsnedleggelse ble kjent, var det mange prester som ivret etter å følge sine biskoper. Dette ble holdt til- bake foreløpig, fordi man ville ha en samlet nedleggelse og en skikkelig teologisk begrunnelse for kirkens holdning. Denne teologiske begrunnelse ble kalt Kirkens Grunn og det var Berggrav som var hovedmannen bak dette. Dokumentet ble utarbeidet i Kristent Samråd og ved siden av Berggrav kom også Olav Valen-Sendstad og Kristian Hanson med betydningsfulle bidrag (⁷). Kirkens Grunn ble sendt ut til alle prester i landet for å leses opp 1. påskedag sammen med en erklæring om at presten sa fra seg statsembetet, men ville fortsette sin menighets arbeide. Ikke alle steder nådde dokumentet fram i tide, det ble da lest

⁷ Austad, T. *Kirkens Grunn*, Oslo 1974, s.119ff.

opp søndagen etter. Embetsnedleggelsen fikk stor sympati utover i landet. De fleste menighetsråd og kristne organisasjoner støttet Kirkens Grunn.

Det var nå kommet et klart skille mellom majoriteten av prestene som støttet Kirkens Grunn og NS-prestene som nektet å legge ned sitt embete. NS regjeringen forsøkte på forskjellige måter å sette seg imot embetsnedleggelsen, blant annet ved trusler. Men de kom ingen vei, så truslene stilnet av etter hvert. Quisling regjeringen måtte prøve å holde statskirken i gang. Så de forandret den kirkelige administrasjon og organiserte det slik at det ble 10 bispedømmer. NS-prestene avanserte og ble konstituert i nye stillinger. Den første NS-biskop ble utnevnt 16.april 1942, og ordinert av konstituert domprost Lothe. Det var sokneprest i Porsgrunn, L.D. Zwilgmeyer, han ble biskop i det nye Skien bispedømme, som hadde erstattet Agder bispedømme. L. Frøyland ble ordinert samtidig til biskop i Oslo. Det var Frøyland som stod for de fleste ordinasjoner seinere.

Den Midlertidige Kirkeledelse (DMK) ble opprettet i juli 1942. som en ny toppledelse for kirken, for biskopene hadde meldeplikt hver dag og Berggrav var internert. Det ble da de tidligere medlemmer av Kristent Samråd som hadde hovedansvaret i DMK. 1.mars 1943 satte DMK stopp for tilslutning til Kirkens Grunn og godtok ikke flere embetsnedleggelse. Til sammen var det 797 prester som hadde sluttet seg til Kirkens Grunn, da var også de som hadde stillinger i kristne organisasjoner medregnet. Det var 61 prester i preste-stillinger eller kristne organisasjoner som valgte å støtte NS, i tillegg kommer noen få som var arbeidsledig eller pensjonerte før påsken 1942.

Etter våren 1942 var ikke kirkekampen fullt så dramatisk, men allikevel skjedde det noe hele tida. DMK sendte ut paroler, og prester ble forvist eller arrestert av NS myndighetene. Men Tysklands krigslykke hadde snudd seg. Utover vinteren -44/45 begynte folk å vente på at krigen skulle ta slutt. DMK forberedte seg på freden ved blant annet å sette opp den såkalte "sanerings-plan". Denne lista inneholdt navn på de prester som skulle suspenderes før de fikk sitt forhold under okkupasjonen administrativt eller rettslig undersøkt. Da freden kom ble sanerings-planen godkjent ved kgl. resolusjon av 8.mai 1945. Utkast III ble brukt på det første bispemøtet 9.mai som grunnlag for suspensjon av NS-prestene. Denne lista bestod av seks grupper:

(⁸) gruppe I suspenderes fra presteembete.....	28
gruppe II ulovlig mottatt embete og må fjernes.....	35
gruppe III søkt og innvilget avskjed av NS-styret.....	5
gruppe IV uten embete, fratras retten til prestatjeneste.....	9
gruppe V administrativt eller rettslig undersøkt.....	24
gruppe VI ulovlig ordinerte.....	31

Til sammen blir dette 132 navn på lista, men gruppe III bestod av prester som istedenfor å slutte seg til Kirkens Grunn og nedlegge sitt embete, søkte og fikk avskjed av NS departementet i løpet av året 1942. Avskjedssøknadene ble godkjent av bispemøtet uten videre forføyninger. Sanerings-planen ble noe forkortet av bispemøtet. Og i samsvar med den kirkelige sanerings-planen anmeldte departementet 105 prester til påtalemyndighetene (⁹). Ser vi bort fra gruppe VI. med de 31 som ikke var lovlig ordinerte, står vi tilbake med 74 navn. Ifølge en oversikt fra 8/11 1949 om "oppryddinga blant presteskapet" er ytterligere 2 navn fjernet (¹⁰). Det vil si at 72 prester kom inn under gruppe I, II, IV og V. Ifølge avgrensingen som jeg foretok i innledningen skulle kriteriene for betegnelsen NS-prest være at de var lovlig ordinerte statskirke-prester før påsken 1942, og at de ikke hadde lagt ned sine embeter, men stilt seg lojale over- for NS myndighetene. Etter denne avgrensingen må enda to navn tas vekk fra lista. Den fullstendige liste over NS-prester utgjør da 70 navn. 70 statskirke-prester hadde sviktet sin kirke og måtte nå stå til rette for det gjennom de forskjellige rettsaker.

⁸ Kirkekampens sentralarkiv, UB. Utkast III

⁹ RA. KUD. ktr.A. kass.nr. 478

¹⁰ Kass.nr. 479

2.2 Oppgjøret begynner

Allerede i 1941 begynte man å planlegge rettsoppgjøret. Det ble gitt adgang til å anvende dødsstraff for landsforræderi og krigsforbrytelser, og tvangsarbeid ble innført som alternativ til fengsel. Dødsstraff var opphevet i den borgerlige straffelov av 1902 og bare beholdt i den militære straffelov. London-regjeringen åpnet nå igjen adgang til å anvende dødsstraff også når forbrytelsen ikke var begått på "krigsskueplassen" ⁽¹¹⁾. 22.januar 1942 kom en provisorisk anordning som klart rettet seg mot NS-medlemskap eller annen organisasjon som ytet fienden bistand. I denne anordningen ble det innført en ny form for straff: tap av almen tillit. An- ordningen fra 1942 ble avløst av den såkalte landssvikanordningen 15.desember 1944. De første anordningene kom fra regjeringen i London, men de siste krigsårene var det en komité som var oppnevnt av Hjemmefrontledelsen som la fram utkast til anordninger. Disse utkast ble sendt til regjeringen i London, Hvor de ble forberedt av Justisdepartementet. Hele tida var det kontakt mellom London- regjeringen og Hjemmefrontledelsen, ikke bare når det gjaldt for- skjellige anordninger, men også organisering av selve oppgjøret, plukke ut representanter for politi og påtalemyndigheter, og lage lister over de som burde arresteres. Organiseringen skjedde i all hemmelighet og det var alltid en risiko for å bli oppdaget. Men etter den allierte landgangen i Frankrike, juli 1944, forstod man at man måtte forberede og organisere rettsoppgjøret på forhånd ellers kunne det føre til lynsj-justis.

Da frigjøringen kom førte det til masse-arrestasjoner. 92000 saker skulle etterforskes, og i tillegg kom en del kriminelle saker som ikke hadde blitt avgjort under krigen. Rettsapparatet ble satt på alvorlig prøve. Og det viste seg at en forenkling av rettergangs- reglene som hadde blitt vedtatt før frigjøringen, var nødvendig for i det hele tatt å få gjennomført oppgjøret i rimelig tid. De tidligere rettergangsregler skulle følges, anordningene ble bare brukt som unntak fra tidligere regler. Allikevel var dette et problem fordi det ble hevdet, særlig fra forsvarernes side, at anordningene ikke var gitt på lovlig måte og den grunn ble rettsakene ugyldig. London-regjeringen hadde

¹¹ Den militære straffelov §80 av 1932 gjaldt først og fremst militært personell, men kunne også brukes mot sivile som hadde begått forbrytelser på krigsskueplassen.

ingen myndighet til å vedta lover, i alle fall hadde de ikke noen lovgivnings-myndighet over de besatte områder. Dette problemet gjaldt alle anordninger som var vedtatt av regjeringen i London, var de gyldige? Når Stortinget ikke er samlet, har regjeringen svært begrenset lovgivnings-myndighet. Myndigheten til å gi anordninger gjelder kun toll, handel og politi og må ikke være imot de lover som Stortinget har gitt. Saken kom opp for Høyesterett som enstemmig vedtok at Kongen (i statsråd) hadde en slik utvidet myndighet bygd på prinsippet om nødrett. Det ble uttalt blant annet:

Uten en slik myndighet ville Kongen den eneste av våre lovlige statsorganer som, fordi han ikke befant seg i okkupert område, fortsatt hadde sin fulle handlefrihet- vært avskåret fra å kunne vareta landets interesser, bl.a. ved til- tak som i normale tider i første rekke tilligger Stortinget, Denne ekstraordinære myndighet måtte Kongen ha for å kunne lede Norges deltagelse i krigen og forberede frigjøringen.

Høyesterett bygger i hovedsak på nødretten, men nevner også Elverums-fullmakten. Denne fullmakt ble gitt på Elverum 9.april 1940 av Stortinget. Hensikten med Elverums-fullmakten var å gi regjeringen større myndighet enn de formelt hadde. Elverums-fullmakten ble lagt til grunn av London-regjeringen sammen med Grunnlovens § 17, når de ga provisoriske anordninger. Det har seinere blitt hevdet at det var en del uklarhet omkring Stortings-vedtaket på Elverum. Ikke alle i Stortinget var klar over hva det egentlig gjaldt, og hva man hadde å rette seg etter. Men hensikten skulle allikevel være klar nok, og ser man bort ifra Elverums-fullmakten vil argumentet om nødrett være juridisk tilstrekkelig.

Den mest omstridte loven var den såkalte landssvikanordningen av 15.desmber 1944. Denne anordning var, som nevnt tidligere, en utvidelse av anordningen fra 1942 som rettet seg mot NS-medlemmer. Bakgrunnen for denne anordningen var at man var i tvil om straffe- lovens kap. 8 og 9 kunne brukes mot vanlige NS-medlemmer. En regjerings oppnevnt komitélaget et utkast, og begrunnet det med at straffe- loven ikke ville ramme de menige NS-medlemmer og småprofitører. Justisdepartementet mente at straffelovens § 86 ville være holdbar, der heter det bl.a. «... som yter fienden bistand i råd eller dåd ...". Men Justisdepartementet gikk allikevel inn for en ny anordning som

klart fordømte NS-medlemskap. I den anordning som Hjemmefrontledelsen bearbeidet er det særlig § 2 som er viktig ⁽¹²⁾.

Etter denne anordning kan straffes:

1) Den som etter 8.april 1940 har vært medlem eller søkt eller samtykket i å bli medlem av: a) Nasjonal Samling eller organisasjon knyttet til den b) Annen organisasjon som har virket i strid med noen bestemmelse i straffelovens kap. 8 og 9 eller krigs- artiklene i den militære straffelov.

2) Den som etter 8.april 1940 har støttet slik organisasjon som nevnt under nr.1 eller straffbare tiltak som den har satt i verk.

3) Den som etter 8.april 1940 har utført eller deltatt i ervervsmessig virksomhet for fienden på slik måte eller under slike omstendigheter at forholdet må ansees utilbørlig

4) Den som etter 8.april 1940 har foretatt noen handling som, uten å gå inn under bestemmelsene under nr. 13, rammes av noen bestemmelse i straffelovens kap. 8 eller 9 eller i krigsartiklene i den militære straffelov.

På den som har handlet av uaktsomhet får bestemmelsene i denne paragraf bare anvendelse når den uaktsomme handling kan straffes etter straffelovens kap. 8 eller 9 eller etter krigsartiklene i den militære straffelov.

I §3 i landssvikanordningen blir maksimumsstraffen satt til 3 års fengsel eller tvangsarbeid. I tillegg til fengsel og tvangsarbeid skulle det fastsettes bøter, tap av almen tillit eller begrenset rettighetstap. Når dom på fengsel eller tvangsarbeid var på

¹² RA.KUD.ktr.A. kass.nr. 482

minst 6 måneder skulle det alltid anvendes tillitstap. Med tap av almen tillit medførte det blant annet at man mistet stemmeretten, rett til å gjøre militærtjeneste og adgang til å ha offentlig tjeneste eller stilling (¹³). Tillitstap kunne idømmes for bestandig eller et bestemt antall år, men det måtte være på minst 10 år. Landssvik- anordningen ble brukt i de tilfeller hvor man mente at straffen ikke burde være strengere, maksimum 3 års frihetsstraff. Var handlingen av en slik art at straffen burde være på mer enn 3 år, ble straffelovens kap. 8 og 9 brukt, særlig da §§ 86 og 98.

Landssvikloven ble av noen oppfattet som et amnesti lov, de som ble straffet etter landssvikloven fikk en mildere straff enn det de ville fått hvis de hadde blitt dømt etter straffeloven. Nå var selvsagt ikke loven gitt som en veldedighet mot landssvikerne. Målet var at også menige NS medlemmer skulle bli stilt til ansvar for sine handlinger, og det var altså tvil om straffeloven ville ramme disse. §§ 86 og 98 fastsatte fengsel fra 3 år inntil livstid, dette var for strengt for en som bare hadde vært passivt medlem av NS. Det ser ut til at straffelovens § 58 var blitt oversett da landssvikanordningen ble utarbeidet. I § 58 er det gitt mulighet for å sette ned straffen hvis medvirkning til forbrytelsen har vært av mindre betydning. Man kan si at landssvikloven hadde dekning i straffeloven og ikke egentlig brakte inn noe nytt når det gjaldt frihetsstraff. Det som var det nye i denne loven var til- legget med bøter og tillitstap. Tillitstapet medførte, i tillegg til det som er nevnt ovenfor, at man også mistet retten til fast eiendom (¹⁴). Det er når det gjelder dette tillegget i landssvik- loven at problemene dukket opp. Ifølge Grunnlovens § 97 var det ikke lov å gi nye lover tilbakevirkende kraft. Men Hjemmefrontutvalget som utarbeidet landssvikanordningen mente at man kunne ikke tolke denne paragrafen på samme måte i krigstid som i fredstid. De var selvsagt enig i prinsippet, men folkets rettsfølelse krevde noe annet:

Det ville være i strid med denne rettsfølelse og virke åpen- bart urettferdig om de som i den første tid gikk i spissen med å forråde sitt land, skulle gå fri for disse tilleggs- straffer, mens etterfølgerne kan rammes av dem. Det som er mest

¹³ Landssvikloven § 11, i Ot.prp. nr.92 er det §10

¹⁴ Landssv.loven § 10, pkt.9a. (se note 13) og § 25 om solidarisk erstatningsansvar for NS-medlemmer.

naturlig og best stemmer med rettferd, er at alle lands- svikerne dømmes etter de samme regler uten hensyn til når den enkeltes forbrytelse fant sted.

Utvalget mente at i de tilfeller hvor man ikke brukte maksimums- straff, var det tillatt å bruke den nye anordningen, slik at straffen tilsvarte det som kunne ha blitt idømt etter den tidligere lovgivning. Justisdepartementet støttet Hjemmefrontutvalget selv om de mente det var diskutabelt. Professor Johs. Andenæs går sterkt imot dette syn. Han hevder at både Hjemmefrontutvalget og Justisdepartementet var på "ville veier". Man kan ikke gå ut ifra hvilken straff som kunne ha vært idømt, men hvilken som ville vært idømt etter den gamle straffeloven. Han sier blant annet:

Om de gamle bestemmelser hadde fengsel på livstid som maksimum, men en kunne regne med at straffen i det konkrete tilfelle ikke ville bli mer enn ett års fengsel, er det en klar tilbakevirkning til skade for tiltalte om han etter den nye lov får ett års fengsel pluss bot pluss tillitstap. Dette var sikker fredstids-tolkning av grl. § 97, og argumentasjonen for at det ikke skulle gjelde i etterkrigssituasjon var særdeles lite overbevisende ⁽¹⁵⁾.

Domstolene kunne heller ikke akseptere Hjemmefrontutvalgets syn, og brukte i svært liten grad de nye anordningene om tilleggsstraff.

3.august 1945 kom en ny provisorisk anordning som var mildere enn den opprinnelige landssvik-anordning. Ifølge denne nye anordning kunne tap av almen tillit ilegges når de enkelte domstoler fant grunn for det. Det foran nevnte viser at rettsakene ble gjennomført stort sett etter de gamle lovene, og at landssvik-anordningen egentlig var unødvendig. Rettsoppgjøret hadde også vært spart for den juridiske kritikken av landssvik-anordningen, og forsvarerne til de tiltalte hadde ikke hatt de samme argumentene for å erklære rettsoppgjøret ugyldig.

¹⁵ Andenes J. Det vanskelige oppgjøret, s.120

Når det gjelder de enkelte rettsaker, kom de i gang så raskt som det var mulig. NS-prestene fikk ved frigjøringen telegrafisk beskjed om at de var suspendert fra den fullmakt de hadde til å være prest i de norske kirke. De mottok også et formular som var undertegnet av de enkelte biskoper. Dette formularet hadde tre for- skjellige tillegg som ble brukt ettersom hvor alvorlig deres forseelse hadde vært. I hoved formularet heter det bl.a.:

Det har vært kirkens sorg at under Norges kamp gjorde enkelte prester seg solidariske med dem som sammensvor seg med fienden og ved hans hjelp brøt konstitusjonen og tråtte landsmenns liv og rett under fot. Ved sin holdning, respektive passivitet gjorde de seg medansvarlige i det herskende voldsstyrets fram- ferd. De har derved tapt den for stillingen nødvendige med- borgerlige aktelse og tillit.

Ut ifra det grunnlaget at ikke-embetsnedleggelse ble oppfattet som bistand til fienden, ble NS-prestene suspendert inntil saken var ferdig etterforsket og kunne avgjøres ved rettsak. Det juridiske grunnlag for suspensjon var tjenestemannsanordningen av 24.nov. 1944. Denne anordning ble seinere erstattet av lov om utrensking i offentlig tjeneste av 19. juli 1945 ⁽¹⁶⁾. De suspenderte som ikke hadde mottatt nye stillinger under krigen, men sittet i samme stilling som de hadde fått før okkupasjonen, ble regnet som rette innehavere av stillingen i suspensjons-tida. For å få fjernet offentlige tjenestemenn var den vanlige fremgangsmåter at det ble fattet et avskjedsvedtak av lovlig administrativ myndighet eller, som i de fleste tilfeller, i forbindelse med rettsak i andre straffbare forhold. Når det gjaldt geistlige, fikk Kirke og Undervisningsdepartementet ved kgl.res. av 13/9-46 fullmakt til å reise egne avskjedssaker i henhold til Utrenskingsloven av 19/7-46, § 1 ⁽¹⁷⁾. Det var ikke bare medlemskap i NS som kunne føre til at det ble reist sak mot dem. Det var vanlig at en som hadde en offentlig stilling måtte regne med rettslig undersøkelse dersom hans/hennes holdning under krigen hadde vært unasjonale. Straffen ble strengere ettersom hvor betydningsfull stillingen var.

¹⁶ Ot.prp.nr.91, 16/5-46, RA.KUD.ktr.A.kass.nr.482 (Stortingsdok.)

¹⁷ Kgl.res. 13/9-46, RA.KUD. ktr.A. kass.nr. 482, Stortingsdok.

2.3 Kort om NS-prestenes forhold til NS

NS-prestene var ikke noen ensartet gruppe. Halvparten av de 70 som ble berørt av rettsoppgjøret var ikke medlemmer av partiet. ⁽¹⁸⁾. Og av de ca. 35 som var medlemmer, var noen av dem i tvil om de gjorde rett i å stå som medlemmer i NS. Noen få av de 70 prestene var positive og til dels enig i Kirkens Grunn, men ville ikke gå til et så alvorlig skritt som å slutte seg til dette dokumentet og nedlegge embetet. Det var først og fremst de eldste av NS-prestene som hadde problemer med å bryte med statskirken som de hadde tjent i alle år ⁽¹⁹⁾. Gjennomsnittsalderen på NS-prestene var 50 år.

Til tross for at det ikke var en ensartet gruppe, var grunnholdningen i store trekk den samme. De var, som majoriteten av presteskapet preget av mellomkrigstidens misnøye med det parlamentariske system og frykt for kommunismen. Antiparlamentarismen og antikommunismen var muligens noe sterkere hos NS-prestene enn hos de øvrige prestene. I tillegg kommer nasjonalismen som ble fremhevet sterkest av de ledende NS-prestene. R. Karsrud antyder i konklusjonen i sin spesialavhandling at NS-prestene ikke skilte seg noe ut ifra majoriteten av prestene. Både politisk og teologisk stod de for standpunkter som var almene iblant presteskapet ⁽²⁰⁾. Det var ikke mer enn 45 av prestene som var innmeldt i NS før krigen, hovedtyngden kom inn i 1940/41. I begynnelsen av denne perioden var kirkens holdning noe uklar. Med den politiske holdning som mange av dem hadde, pluss den stadige propagandaen fra NS, meldte mange seg inn i partiet. En annen viktig faktor som en også må regne med er det såkalte "Legionsoppøpet" eller "Opprop til det norske folk". Etter at Sovjet og Tyskland kom i krig (23/6-41), satte propagandaen opp to alternativer europeisk-nordisk kultur eller asiatisk bolsjevisme. "Et nederlag for Tyskland vil bety ⁽²¹⁾ bolsjevisering av Norge." uttalte Quisling. Reichskommissar Terboven. kunngjorde at det skulle dannes en norsk legion med norsk ledelse som skulle kjempe sammen med tyskerne mot bolsjevismen og den "internasjonale

¹⁸ Karsrud R. Sin kirke forrådte de i dens ned. spes.avh.KH,MF v.80/86/7

¹⁹ RA. Landssvikavd. de enkelte saker.

²⁰ Karsrud R. Sin kirke forrådte de i dens nød. s.52

²¹ Nationen 30/6- 1941

gudløshetsbevegelse". I dagene etter kom det opprop fra forskjellige kanter; næringslivet, fagforeninger, offiserer og befal. De oppfordret unge menn til å slutte seg til den norske legion og at det norske folk måtte stå samlet i kampen mot bolsjevismen. 15. juli 1941 kom et opprop som var undertegnet av 27 prester. Dette oppropet gjorde det klart at skulle man beholde kristen tro, moral og kultur i dette landet måtte man kjempe mot bolsjevismen. For mange prester var dette virkelighet, kristendommen stod og falt med Tyskland. Kommunistfrykten ble enormt forsterket i denne tida og en måte å kjempe mot bolsjevismen på var å støtte partiet NS.

Det er sannsynlig at noen få ikke hadde noen idealistiske motiver for sin støtte til NS. Noen hadde gått arbeidsledig og så nå en mulighet til å få arbeid, andre tenkte på avansement. H.C. Christie antyder i sin bok at det ikke alltid var politiske motiver for NS medlemskap. En forhenværende klokkerprest ble belønnet for sin an- giver tjeneste og ble utnevnt til sokneprest i Lier. Seinere ble han også byråsjef på kirkekontoret for ekspedisjonssjef Feyling i Kirke- departementet ⁽²²⁾.

2.4 Forsvars-argumenter som NS-prestene brukte

Hvorfor støttet ikke NS-prestene Kirkens Grunn, hvorfor fulgte de ikke sine rettmessige biskoper og nedla sine embeter? Hva begrunnet de sin holdning med? De aller fleste henviste til Rom. 13,1 ff. og mente at det talte klart nok om lydighet overfor myndighetene. Mange henviste samtidig til Odlands kategoriske tolkning om plikten til:

... å adlyde enhver i funksjon værende øvrighet, også den som kun på urettmessig måte er kommet til makten. ⁽²³⁾

Den tradisjonelle lutherske oppfatning var almen i presteskapet før krigen, dette ble for majoriteten korrigeret av Kirkens Grunn. Men NS-prestene ville ikke støtte Kirkens Grunn fordi det var et politisk motstands-brev. Det var et kampskriv som var blitt laget

²² Christie H.C. Den norske kirke i kamp, s.73

²³ Wisløff C.F. Norsk kirkehistorie III, s. 472

av maktsyke biskoper, og bispemakt ønsket de ikke i kirken. De syntes det var vondt å se at prestene med biskopene i spissen gikk til den politiske handling å legge ned sine embeter. Det var å sette politiske mål opp mot bibelen. Men hvis man først skulle diskutere politikk så måtte vel biskopene forstå at det var snakk om et valg mellom den antikristelige bolsjevisme og nazismen som vernet om kristendommen. NS hadde skrevet det i sitt program, og hadde uttalt offentlig at de ikke ville røre kirken. Men nå hadde biskopene selv provosert fram et brudd, uten tanke på at de sviktet statskirken og menighets- livet. Det var et argument for noen av NS-prestene: Det var viktig å holde hjulene i gang i statskirken. Statskirken hadde en lang tradisjon i vårt land, og det var derfor deres plikt å bevare denne tradisjon når største delen av presteskapet ikke lenger ville støtte stats- kirken. Dessuten ville man ikke svikte menighetslivet. I den krise- situasjon som kirken og folket var i, var det viktig med kontinuitet det var til beste for kirken og folket.

Prof. Hallesby var også flittig sitert når NS-prestene skulle forsvare seg. Hallesby skriver i en artikkel i "For fattig og rik" fra 1934 om de nye styrene i Italia og Tyskland. Her kommer det fram at han har sympati for de nye diktatur-landene ⁽²⁴⁾. Hallesby hadde ikke mye til overs for kommunismen, og som nevnt tidligere var kommunistfrykten sterkt fremhevet hos NS-prestene. Men framfor alt var det Hallesbys statsforståelse, som han gjør rede for i sin "Sedelære", som det blir henvist til av NS-prestene. En annen sentral person som ble sitert var biskop Berggrav. Berggravs rundskriv fra oktober 1940 om at enhver står fritt til å melde seg inn i NS, var et holdbart argument for å melde seg inn mente NS prestene (se s.3). Noen hadde vært i tvil, men da de mottok dette skrevet tok de det til inntekt for sitt syn. Berggrav uttalte etter krigen at det var en tid da man måtte snakke med dobbelt bunn, de fleste forstod meningen noen forstod det ikke eller ville ikke forstå det. At NS skulle være et ulovlig parti hadde man ikke noe forståelse for. Med tanke på Berggravs rundskriv som kunne oppfattes som en anerkjennelse av NS, og at NS hadde vært et fullt ut lovlig parti før krigen, kunne ikke NS-prestene skjønne at Londonregjeringen kunne stemple NS som ulovlig. Dessuten hadde alle prestene mottatt lønn fra NS-departementet 1940 til påsken 1942. Skulle det være mer straffbart å motta lønn etter påsken 1942? Var ikke

²⁴ For fattig og rik, 28/1-34, s.5-6

alle prestene lojale overfor NS i en periode? Det var ikke det å motta lønn for en offentlig stilling som var straffbart, men forholdet til NS som var det avgjørende. Om det var straffbart å ikke legge ned embetet, vil vi komme tilbake til i de neste kapitlene.

I tillegg til de ovenfor nevnte argumentene, var det noen som ikke var bevisst at Norge var i krig med Tyskland. De mente at krigen opphørte da de norske styrkene la ned sine våpen og kapitulerte i juni 1940. Hvis Norge ikke var i krig med Tyskland etter juni 1940, faller § 86 bort, om bistand til fienden, ifølge Haag-konvensjonen. Nå ble ikke dette argumentet brukt av forsvarerne i de første rettsakene etter krigen. Først etter noen år var det noen som oppdaget at det ikke var helt klare linjer her. De henviste til kapulasjonsavtalen fra 10. juni 1940 hvor det bl.a. heter:

De samlede norske stridskrefter nedlegger våpnene og vil ikke igjen gripe til våpen mot det tyske rike eller dets forbunds- feller så lenge den nåværende krig varer.

Dette skulle tyde på at Norge ikke var i krig med Tyskland. Men det stemmer dårlig med hva de ledende NS-folk mente om situasjonen. Quisling mente at Norge var i krig, det var en av oppgavene for hans nasjonale regjering å slutte fred med Tyskland hevdet han ved statsakten på Akershus 1942⁽²⁵⁾. 14. august 1943 kom "midlertidig lov til opprettholdelse av ro og orden i krigstid", hvor Quisling slår fast at "... Det har rådet og råder krigstid i Norge ...". London-regjeringens standpunkt var at de oppga kampen innenlands, men ville fortsette krigen utenlands på alliert side. Dette ble proklamert fra radio av statsministeren 9. juni 1940. Man må kunne regne med at enhver NS-medlem eller sympatiser var klar over at Kongen og regjeringen fortsatte kampen utenfor landets grenser. Det var også det syn som domstolene hadde, at ingen med "normale åndsevner" kunne være tvil om at Norges lovlige regjering var i krig med Tyskland. Det var som nevnt, først etter at rettsoppgjøret hadde holdt på noen år at det ble reist tvil om Norges forhold til Tyskland. Under okkupasjonen var det svært få som tvilte på at det var krigstilstand i landet.

²⁵ Quislings tale 1.febr.1942, Statsakten på Akershus, Aftenposten 2/2-42

Sammenfatning.

Som vi ser, var forsvaret til NS-prestene bygd på tradisjonell luthersk tolkning av Rom.13.1 ff med henvisning til sentrale mellom krigsteologer. Samtidig som de angrep biskopene og prestene for at de handlet politisk og brukte politiske argumenter for opprør mot Øvrigheten, forsvarte de seg selv også med politisk argumentasjon, med henvisning til NS-program og kommunismens kristendoms-fiendtlighet. Kirkelige hensyn var også med når de skulle forklare sitt standpunkt. Det kan muligens forklares ut ifra den høye gjennomsnittsalderen (50år). De hadde tjent kirken i mange år og følte at bruddet som kom i 1942 knuste alt de hadde vært på og arbeidet for. Og de var villige til å satse alt for å holde statskirken i live. NS hadde vært et lovlig parti før krigen, men NS-prestene forstod ikke at da NS svek sitt land og støttet fienden var ikke NS lenger et lovlig parti. I forsøket på å finne juridisk holdbare argumenter fant man fram de tyske kapitulasjons-betingelsene fra 1940. Ifølge dette dokumentet var Norge ikke i krig med Tyskland. Det var ikke vanlig oppfatning under krigen, hverken fra ledende NS hold eller fra motstandsfolk.

2.5 Biskop-sjiktet ⁽²⁶⁾

De mest aktive NS-prestene har jeg valgt å skille ut i det såkalte "biskop-sjiktet". Dette var eliten av NS-prestene, de skrev bøker og avisartikler, og var aktivt med på NS møter og arrangementer. De kan sies til en viss grad å være ideologene for de øvrige NS-prestene. De var med på å bygge den "nye kirken" og støttet selvsagt nazifiseringen av kirken. Gjennom radio og aviser stod de fram med andakter som forsvarte den nye tid, eller med rein NS-propaganda. Jeg har valgt å plassere 12 prester innenfor dette elite sjiktet ⁽²⁷⁾. Det var 11 prester som ble fungerende biskoper eller "ordinert" som biskoper, pluss Feyling som var ekspedisjonssjef i kirke departementet. Feyling, kan man si var den mest aktive forkjemper for politisk nyordning i kirken. Han var tidligere prost i Dalane, men ble ansatt som

²⁶ Kildematerialet til dette og de neste kapitlene er hentet fra Landssvikavd. RA., hvis ikke annet er oppgitt.

²⁷ Til sammen var det 11 som var biskoper i løpet av krigen, R.Karsrud har 9+ Feyling i sin spes.avh. s.6.

ekspedisjonssjef i kirke departementet 1. februar 1941. H.C. Christie skriver om Feyling i sin bok bl.a.:

At Feyling uten tvil var en meget brukbar mann for sitt nye parti. Han var ikke uten kunnskaper og administrativ evne, dertil fiks og freidig og uten altfor store moralske hemninger. Han behersket på forhånd en viss teologisk-gudelig sjargong som har sitt publikum, og han tilegnet seg raskt den harmoniske blanding av lokketoner og trusler som nå hørte med i offentlige proklamasjoner og skriv ⁽²⁸⁾.

Feyling var pga. sin stilling den drivende kraft i overgrepene mot kirken. Han var med på nazifiseringen av Kirke departementet og de religiøse sendinger i radioen. Siden november 1940 hadde han vært medlem av NS, NS-kamporganisasjon og vært kretsleder for NS hjelpe- fond i 2 år. Alt dette var grunnlaget for siktelsen mot ham da rett- saken kom opp i Eidsivating lagmannsrett. I tillegg ble han siktet for angiveri og at han hadde undertegnet Legionær-oppropet. Rett- saken mot ham kom opp så seint som juni 1949. I sitt forsvar hen- viste han til Rom.13,1 ff og at han ikke var klar over at Norge var i krig med Tyskland. Videre mente han at Kirkens Grunn og embetsnedleggelsen var en politisk kamp. Han innså at nazismen hadde feil. I rettsaken mot ham uttalte han bl.a.:

Min innsats i okkupasjonstiden, så beheftet med feil den enn var, ble gjort for hva jeg mente var til gagn for vår kirke og vårt folk.

Feyling var den av NS-prestene som fikk den strengeste straffen. Han ble dømt etter straffelovens §§ 86 og 98 til tvangsarbeid i 15 år og 10 års tap av rettigheter. Som vi ser, ble han dømt først og fremst for å ha vært den ledende i kampen mot kirken. Han ble demt etter § 86 om "å yte fienden bistand" og § 98 hvor det heter:

²⁸ Christie H.C. Den norske kirke i kamp, s.70

Den som søker å bevirke eller medvirke til at rikets stats- forfatning forandres ved ulovlige midler, straffes med hefte eller fengsel i minst 5 år. Skjer handlingen med bruk av våpen- makt eller under utnyttelse av frykt for inngripen av fremmed makt kan fengsel på livstid idømmes.

Han hadde som ekspedisjonssjef i kirke departementet i høyeste grad vært med på Quisling og NS' forsøk på å forandre statsforfatningen.

NS hadde ikke lagt skjul på at de ville innføre en nasjonal-sosialistisk førerstat og fjerne den gamle statsforfatningen. § 98 gjaldt ikke bare de som forårsaket at statsforfatningen ble forandret, men også de som medvirket til det. Loven skulle da også ramme menige NS-medlemmer. Men i praksis ble den bare brukt på framtrede ledere. Ved mindre saker var det enklere å holde seg til en para- graf, og da var § 86 den mest lettfattelige. Feyling ble altså dømt etter begge paragrafer, hvilket tyder på at han var et framtrede NS-medlem. I tillegg til at han ble dømt for undertrykkelsen av kirken ble han også, som nevnt, dømt for å ha underskrevet Legionær- oppropet. Men han ble også stilt ansvarlig for utforming og for å ha sendt oppropet ut til prestene. Feyling innrømte en del av an- klagepunktene, men erkjente seg ikke straffskyldig og anket saken. Høyesteretts kjæremålsutvalg avviste anken noen måneder seinere.

For de 27 prester som offentlig hadde underskrevet oppfordr- ingen til å kjempe sammen med tyskerne mot bolsjevismen, ble det et av hovedanklage- punktene mot dem når det ble reist rettsak. ⁽²⁹⁾. Dette oppropet var en direkte oppfordring til landssvik og kamp for tyskerne. Det ble et meget alvorlig anklagepunkt for påtalemyndig- hetere mot de NS-prestene som hadde skrevet under.

De 11 prestene som fungerte som biskoper var:

Blessing-Dahle, (sokneprest) - konstituert biskop i Bjørgvin (1/7-43)

Falck-Hansen, (sokneprest) - konstituert biskop i Hamar, seinere Bjørgvin

²⁹ I tillegg var det ytterligere noen som skrev under ved 2.gangs utsendelse. Disse navnene ble ikke offentliggjort, men antallet er ca. 20. RA.KUD. ktr.A.

Frøyland, (sokneprest) – ordinert biskop Oslo (28/7- 42)

Haga, (sokneprest) – konstituert biskop Hamar (20/9-43)

Hagen, (sokneprest) – konstituert biskop Tunsberg

Kvasnes, (prost) - ordinert biskop Stavanger (5/12-43)

Lothe, (prost) - konstituert biskop Nidaros

Olay, (sokneprest) – konstituert biskop Borg

Sivertsen, (prost) - ordinert biskop Trondenes (5/12 – 43)

D. Zwilgmeyer, (hjelpereprest) - konstituert biskop Hamar (avskjed vår -43)

L.D. Zwilgmeyer, (sokneprest) ordinert Skien (28/7-42)

Fire av dem ble altså "ordinert" til biskoper, Frøyland og L.D. Zwilgmeyer ble ordinert av Lothe og de to andre ble ordinert av Frøyland.

De andre ventet også på å bli ordinert, men det ble det aldri noe av ⁽³⁰⁾. Straffesaken mot Falck-Hansen ble henlagt pga. bevisets stilling, og saken mot Kvasnes ble ikke behandlet fordi han var syk. Han erklærte at han ikke ville opptre i presteklær igjen.

Felles anklagepunkter mot de 11 prestene var at de hadde latt seg konstituere eller ordinere som biskoper og at de hadde under- tegnet Legionær-oppropet. De hadde alle vært aktive for å innføre nyordningen i kirken. Gjennom taler, foredrag og avisartikler hadde de opptrådt offentlig til støtte for den "nye tid". Det var bare Frøyland og Kvasnes som ikke var medlemmer av NS. Men de deltok allikevel aktivt med på NS møter og drev propaganda for partiet. Av de andre hadde Blessing-Dahle, Olay og L.D. Zwilgmeyer vært medlemmer av NS siden før krigen. Resten meldte seg inn i slutten av 1940 og begynnelsen av 1941. Forholdet til NS var også en del av siktelsen mot dem. Den første rettsaken kom opp allerede i september 1945, de andre sakene ble fordelt utover fra våren 1946 til desember 1948. Det var 6 saker som ble ført for

³⁰ Carlsen I.B. Kirkefronten i Norge, Oslo 1945, s.160.

lagmannsretten; 3 i Eidsivatinglagmannsrett, en i Hålogaland, en i Frostating og en i Agder lagmannsrett. De tre resterende ble dømt i by- eller herredsrett.

Alle ble dømt etter strl. § 86 og to ble dømt etter §§ 86,98 og 222. Men tre av NS-prestene ble ikke dømt etter § 98. Hvorfor disse tre ikke ble dømt etter denne paragraf er vanskelig å si noe om. Grunnlaget for tiltalen mot de tre er i store trekk den samme: 1) de hadde latt seg ordinere eller konstituere til biskoper, 2) de hadde undertegnet Legionær-oppropet, 3) de var alle medlemmer av NS, 4) de hadde agitert for NS ved møter, avisartikler og foredrag og 5) de hadde ved sine rapporter til Kirkedepartementet angitt illojale prester så de ble forvist. De må sies å ha vært like så framtrædende NS-medlemmer som de andre. Svaret kan muligens ligge i tidspunktet for disse rettsakene. Den første av dem kom opp i november 1947 og de to andre i desember 1948. Rettsoppgjøret hadde vart noen år og den første iveren etter å få dømt landssvikerne hadde lagt seg, og man hadde fått justert rettsprosedyren etter tidligere og lignende rettsaker. De to som ble dømt etter tre paragrafer (§§ 86,98 og 222) ble dømt i begynnelsen av 1946, det kan bekrefte at tidspunktet har betydd noe for hvilke lover som ble brukt.

Alle NS-biskopene ble idømt tap av rettigheter, en for alltid og de andre for 10 år etter § 10 i landssvikloven. rettighetstap ble brukt, som nevnt tidligere (s.10), når frihetsstraffen ble fastsatt til mer enn 6 måneder. I følge § 86 skulle det idømmes frihetsstraff på minst 3 år.

Fire av NS-biskopene ble dømt til fengsel eller tvangsarbeid fra 3 1/2 til 4 1/2 år, de andre fem fikk fra 7 år til 10 års fengsel eller tvangsarbeid. Når man satte opp tiltalen gikk man ut ifra DMKs saneringsliste og plasserte de tiltalte i de seks gruppene for suspensjonsgrunnlag (s.6) Av NS-biskopene ble en plassert i gruppe I; "suspenderes fra preste-embete". Antagelig ble han plassert i denne gruppe fordi han hadde latt seg konstituere til biskop i Borg, som var et bispedømme opprettet av NS-styret og som egentlig ikke eksisterte som eget bispedømme. Han hadde ikke mottatt eller overtatt noe annet presteembete. En ble også plassert i gruppe IV; "uten embete, fratras retten til preste-tjeneste". De øvrige var alle plassert i gruppe II. Disse hadde i tillegg til å fungere som biskoper også mottatt sokneprest eller proste-embeter på forskjellige

steder. Bortsett fra denne grupperingen, var tiltalen omtrent den samme mot dem. De to som ikke ble plassert i gruppe II var blant de fire som fikk frihetsstraff fra 3 1/2 - 4 1/2 år. Det er lite sannsynlig at grupperingen etter DMKs liste kan ha hatt noen betydning for lenden på straffen. Feyling som ble dømt til 15 års tvangsarbeid, var også plassert i gruppe IV. Selvsagt må straffen bli noe forskjellig, noen av biskopene var mer aggressive enn andre. De brukte til en viss grad den makt de hadde fått, bl.a. stilte de opp med politi når de skulle gjennomføre kontorvisitas. Men når hoved tiltalen er den samme mot alle sammen, kan det være grunn til å spørre om årsaken til at halvparten får dobbelt så lang straff som de andre. Alle ble dømt skyldig i hovedpunktene i tiltalen. De hadde handlet åpenlyst i offentlige og utsatte stillinger, så det manglet ikke på beviser, både skriftlige og muntlige. Noen ble frikjent eller ikke dømt på grunn av manglende beviser i enkelte underpunkter. Men skille her går ikke mellom gruppe a) 3 1/2 - 4 1/2 år og gruppe b) 7 - 10 år. Det fordeler seg mellom de to grupper. Det er mulig det og så her har vært tidspunktet for rettsakene som har spilt en viss rolle. Av gruppe a) ble en dømt i den første perioden av rettsoppgjøret 1945/46 (i nov. 1946), mens de tre andre i gruppe a) ble dømt i den siste perioden, det vil si en i september 1947 og to i desember 1948. I gruppe b) som fikk straff fra 7 - 10 år, ble tre dømt i den første perioden 1945/46 og to i den siste perioden. (begge i 1947). Sees dette i sammenheng kan det være en viss tendens til å dømme mildere straffer seinere i oppgjøret.

Alle ble dømt etter lov om utrensking i offentlig tjeneste til å miste presterettighetene. Det ble særlig henvist til § 10 i utrenskingsloven som gjorde det klart at ordinerte prester kunne fradømmes retten til å bære prestedrakt og utføre prestetjeneste. Det samme gjelder også Feyling. I tillegg hadde de som ikke ble dømt fraskrevet seg retten til å fungere som prest samtidig som de hadde blitt meddelt avskjed.

Sammenfatning

Feyling ble dømt i lagmannsretten 1949 til 15 år etter §§ 86 Og 98, og

han mistet rettighetene i 10år pluss tap av retten til å utføre preste- tjeneste. De øvrige:

Hvor dømt: 6 i lagmannsretten, 3 i by- eller herredsrett.

Når dømt: 4 ble dømt i den første perioden 1945 - 46

5 ble dømt i den andre perioden 1947 - 48

Hvor lang frihetsstraff: 5 ble dømt til fengsel/tvangsarbeid: 7 – 10 år

4 ble dømt til fengsel/tvangsarbeid: 3 ½ - 4 ½ år

Hvilke lover: Alle ble dømt etter straffeloven; 3 etter § 86, 4 etter §§ 86 Og 98, og 2 etter §§ 86, 98 Og 222. Alle ble også dømt etter landssvikloven § 10. Utrenskings-lovens § 10 ble brukt til å fradømme alle presterettighetene.

Hovedanklage-punktene kan summeres opp i fem punkter: 1) De hadde blitt konstituert eller ordinert til biskoper, 2) de hadde undertegnet Legionær- oppropet, 3) forholdet til NS, 4) de hadde agitert for NS ved møter, fore- drag og avisartikler, 5) angiveri av illojale prester. I tillegg kommer de forskjellige underpunkter i anklagen, hvor de blir anklaget etter graden av aggressivitet og iver etter å få nazifisert kirken, og på hvilken måte de gjennomførte sine "biskoppelige" krav.

Det kan antydes at det var en viss tendens til å idømme mildere straffer seinere i rettsoppgjøret. Seiersstemningen i de første frigjørings-dagene hadde lagt seg og iveren etter å få dømt de skyldige ble mer nøktern. Rettergangsreglene hadde fått tid til å tilpasse seg.

2.6 De øvrige NS-prestene

Anklagen mot de øvrige NS-prestene tok også utgangspunkt i DMKs sanerings- liste av 1945. Det gjaldt først og fremst de som ikke hadde nedlagt sitt embete sammen med majoriteten av prestene. Men også de som hadde søkt NS- departementet om avskjed eller hadde nedlagt sitt embete på en utilfreds- stillende måte, eller ga sin tilslutning til Kirkens Grunn etter 1.mars 1943 som DMK hadde satt som frist, måtte regne med å bli rettslig undersøkt. I enkelte tilfeller antok man at noen av de som hadde nedlagt sitt embete gjorde dette under press, mens de egentlig var lojale overfor NS og kanskje også medlemmer. Disse måtte også regne med påtale. Et annet viktig anklagepunkt gjaldt de som hadde latt seg konstituere eller utnevne til nye stillinger. Disse hadde ulovlig overtatt stillinger som var besatt av de prester som hadde lagt ned den statlige del av sitt embete. Av de 58 som kom innunder det første anklagepunktet ble halvparten, 29, anklaget for å ha overtatt andre stillinger. I den stillingen de hadde overtatt, kom de ofte i "klammeri" med den rettmessige prest. Det førte til at NS-prestene anga de "opprørske" prestene til sin NS-biskop eller direkte til departementet. I mange tilfeller resulterte det i forvisning eller fengsel for de "opprørske" prestene. Ikke bare prestene ble anmeldt, men forhold i menigheten som var imot den nye tid ble rapportert. 11 NS-prester ble anklaget for angiveri pga. sine rapporter til "biskop" eller departementet. På noen steder hadde de drevet regelrett klappjakt på prester som støttet Kirkens Grunn ⁽³¹⁾.

I likhet med biskop-sjiktet ble også de som hadde undertegnet det så- kalte Legionær- oppropet anklaget for å ha støttet denne oppfordringen til forræderi. Det er også her ca. halvparten som ble anklaget på dette punkt, nærmere bestemt 28 av NS-prestene ⁽³²⁾. Det var 16 av de som hadde undertegnet legionær-opporet som var medlemmer av NS. Til sammen av de menige NS-prestene var det 26 som var innmeldt i partiet. Dette var selv- sagt også et av anklagepunktene. Litt over halvparten av NS-medlemmene kan ikke sies å være så aktive som de i biskop-sjiktet, men om de andre må man si at de var fullt på høyde med sine biskoper når det gjaldt å kjempe for NS. De tok på seg verv innenfor partiet, de fungerte som organisasjons-ledere og

³¹ Carlsen I.B. Kirke fronten i Norge, s.159.

³² se note (26) s.17

kretsledere for de forskjellige grupper innen NS. De drev aktiv propaganda for NS på partimøter, i aviser og i noen tilfeller gjennom kringkastingen. De mest aktive satte også opp såkalte "jøssing- lister" som de sendte til høyere partimyndighet for at de skulle ta affære og arrestere "jøssingene".

Det siste hovedpunktet i anklagen gjaldt de som hadde vært med på ulovlige ordinasjoner. Det var ikke mer enn fem av de menige NS-prestene som ble anklaget etter dette punktet, men de skulle på lik linje med NS- biskopene stå til ansvar for dette. De hadde ved sin deltakelse vært med NS- kirkens forsøk på å fylle de "ledige" presteembeter med lekfolk som i beste fall hadde gjennomgått et teologisk lynkurs. Mange av disse lekfolk- ene var dissenterne (³³).

Noen av de 58 NS-prestene hadde også noen mindre underpunkter i an- klagen mot seg, som f.eks. ulovlig frukt og grønnsak salg til tyskerne. Men det har ikke hatt noen vesentlig betydning for utfallet i rettsaken da de hadde mer alvorlige anklager mot seg. Det som er interessant å se er at anklagepunktene kan deles i to grupper; på den ene side den anklagen som gikk på de embetsmessige forhold: ikke-nedleggelsen av embete, over- tatt andre stillinger, og ulovlig ordinasjon. På den andre side den på- tale som omhandlet de politiske forhold; som medlemskap i NS, tilslutning til legionær- oppropet og angiveri. Hvis man bare kom innenfor den første gruppen som skulle straffes for embetsmessige forhold, kunne man da miste retten til å utføre prestatjeneste? Ja, i de fleste tilfeller måtte man i det minste regne med å bli fradømt sitt presteembete og i noen tilfeller også miste retten til å utføre prestatjeneste enten for alltid eller for en periode. Men hvis anklagen bare gjaldt det første punktet om at de ikke hadde nedlagt sitt embete og det ikke var noe annet å utsette på dem, var det da straffbart å ikke legge ned embetet? Omtrent 10 personer kommer inn under denne kategorien, det eneste man hadde på dem var at de ikke hadde nedlagt, de hadde søkt avskjed eller hadde nedlagt etter DMKs frist. Rett- saken mot dem ble henlagt pga. bevisets stilling og ved kgl.res. ble de meddelt avskjed etter søknad. To av dem mistet presterettighetene de andre beholdt dem. Ut ifra dette skulle det tyde på at det var en

³³ Carlsen I.B. a.a, s.170.

rettstridig handling. Høyesterett tok for første gang stilling til dette spørsmålet 8.november 1947. Her slår Høyesterett fast at:

Måtte ansees som rettstridige handlinger til støtte for fienden ... kan ikke straffes etter landssvikloven eller straffeloven (§86).

I denne saken ble NS-presten frifunnet for ikke å ha nedlagt sitt embete. Man kunne altså ikke dømmes etter straffeloven eller landssvikloven, men fordi ikke-nedleggelse var et brudd med de rettmessige biskoper og med kirkens kamp mot nazifiseringen ble disse prestene presset til å søke avskjed. For de som hadde søkt NS-departementet om avskjed, ble avskjeds- søknaden bekreftet ved kgl.res. og rettsak ble ikke reist mot dem.

I anklagen ble altså de som skulle undersøkes pga. sine embetsmessige forseelser, sidestilt med de som ble anklaget for politisk virksomhet. De som ble anklaget for sine politiske forhold ble selvsagt også anklaget for ikke å ha lagt ned sitt embete og eventuelt de andre punktene under embetsmessige forhold. Derfor ble straffen også mye strengere for de som ble behandlet etter den andre gruppen.

21 ble dømt til kortere eller lengere fengsels opphold. De som fikk frihetsstraff på over 2 år ble dømt til tvangsarbeid. Frihetsstraffen varierer fra 60 dager til 7 år. Den korteste straffen ble idømt pga. at vedkommende hadde latt seg utnevne til sokneprest og hadde vært aktiv for "ny-ordningen" av menigheten, pluss at han hadde henvendt seg til "biskop" Kvasnes som sin rette biskop. Men han var ikke medlem av NS. Han ble også idømt 10 års tap av rettighetene. Den lengste straffen på 7 års tvangsarbeid er langt mer alvorlig. Her dreier det seg om en sokneprest som fikk sin dom i Horten byrett 29/8 1946. Han hadde vært medlem av NS siden 1933 og var en av de ledende blant de kristne i det tidlige NS. Han fortsatte å stå som medlem etter 9.april 1940. Han var en av de som fulgte oppfordringen i legionær-oppropet, som han hadde undertegnet. Han var nemlig feltprest for den Norske Legion ved Østfronten i 1941. Etter feltpresttjenesten ble han utnevnt til sokneprest og prost i Horten. Samtidig meldte han

seg inn i Hirdmarinen, og han opprettet et Norsk Tysk selskap. Han anga noen lærere og brukte konsentrasjonsleirer som trussel for å få gjennomført sine krav. Han talte på vervemøter og skrev artikler for NS. I det hele kan man si at han var et meget aktivt NS-medlem. Riktig nok meldte han seg ut av partiet i 1943, men hans aktivitet til da hadde med all mulig tydelighet fortalt hvor han stod. Strl. § 86 ble brukt og han ble dømt etter landssvikloven § 10 til 10 års tap av rettigheter og utrenskingslovens § 10 til tap av presterettighetene.

Videre ble en dømt til tvangsarbeid i 5 år, to fikk 4 år og en ble dømt til tvangsarbeid i 2 år og 4 måneder. Resten fikk dom fra 1 år og 3 måneder ned til 60 dager. Bøter ble også brukt enten i tillegg til fengselsstraff eller man ble bare idømt bot. Bøtene varierte fra 500 kroner til 7500 kroner og ble delvis beregnet ut ifra hva de hadde mottatt av NS departementet som lønn og annen fortjeneste under okkupasjonen.

I motsetning til biskop-sjiktet var det her 4 saker som kom opp for Høyesterett, en herredsrettsak ble anket av departementet og de andre ble anket av tiltalte. Høyesterettssakene kan sies å ha blitt avgjort til fordel for den part som anket. 4 saker ble ført for lagmannsretten og 14 saker kom opp for by- eller herredsrett på de forskjellige steder, enten det var der de opprinnelig hadde vært prester eller der de ulovlig hadde overtatt embeter. Ingen av disse sakene kom opp i løpet av 1945. Den første ble avgjort i juni 1946, og til sammen ble 6 saker ført for domstolene eller avgjort ved forelegg i løpet av 1946. I 1957 ble hovedtyngden av sakene mot NS-prestene avgjort, og det var 13 saker. 13 saker ble også avgjort i perioden 1948-49. En ble avgjort i 1951, og den siste saken som ble ført mot en NS-prest ble avgjort så seint som i nov. 1952. Saken var reist tidligere i henhold til utrenskingslovens § 1 fordi han ikke hadde lagt ned sitt embete. Den ble altså ikke avgjort før i 1952 og han ble da fradømt retten til å utføre prestatjeneste.

Få av de saker som ble avgjort ved påtaleunntatelse eller ble henlagt, er daterte. De som er daterte, viser omtrent det samme forhold som de som ble avgjort ved dom og forelegg; de fleste ble avgjort i 1947.

I alt var det 29 som ble fradømt retten til å utføre prestatjeneste. To mistet presterettighetene inntil videre, de andre kunne aldri mer regne med å utføre prestatjeneste. Disse ble selvsagt alle sammen fradømt presteembetet, men i tillegg

ble 7 fradømt sitt presteembete. Det gjaldt både det embete de hadde mottatt under okkupasjonen og det embetet som de hadde mottatt lovlig. Alt dette var i samsvar med utrenskingslovens § 10. Like mange som ble fradømt presterettighetene ble også fradømt de borgerlige rettigheter etter landssviklovens § 10.

Det var fire stykker som ble dømt etter strl. § 86, det var de som fikk de lengste og hardeste straffene; fra 4 7 års tvangsarbeid. To av disse ble dømt i by- eller herredsrett i august 1946, og de to andre i lagmannsrett og byrett tidlig på våren 1947. Disse sakene var meget alvorlig i forhold til de andre sakene. De hadde markert sitt NS-standpunkt tydelig. De ble derfor siktet etter § 86. Følgende oversikt kan vi sette opp ut ifra tall fra de forskjellige rettsprotokoller inntil 27/11-1952. Tilsvarende tall for biskop-sjiktet er satt i parentes:

Dom eller forelegg.....	34 (10)
Påtaleunnlattelse.....	6 (-)
Henleggelse.....	6 (1)
Ikke avgjort.....	1 (1)
Avskjed etter søknad.....	8 (-)
Ordensstraff el. offentlig reprimande.....	<u>3</u> (-)
	58 (12)

Det var mange NS-medlemmer eller sympatiserer som rømte fra landet før det kom opp noen rettsak mot dem. Noen dro til Tyskland, andre dro til Sør-Amerika som ble et slags fristed for nazister, andre igjen rømte til et av de nordiske landene. Det var bare en av NS-prestene som rømte før man fikk reist sak mot ham. Han dro til Island, politiet hadde hans sak til observasjon etter å ha utferdiget tiltalebeslutning mot ham. Om hans sak noen gang ble avgjort har vært umulig å finne ut av, men før 1952 er det lite sannsynlig at det har skjedd.

Tallet på ordensstraff eller offentlig reprimande er egentlig større, men dette tallet er ut ifra de saker som gikk om Kirkedepartementet. Ordensstraffe var suspensjon en viss tid uten lønn. Reprimande ble gitt av departementet når det ikke var grunn for tiltalebeslutning. Hvor mange som fikk reprimande av sin biskop finnes det ikke noe oversikt over. Men det foregikk på den måten at biskopen påviste prestens forhold under okkupasjonen, og det skulle enten leses opp av presten selv i menighet eller menighetsråd sammen med egen erklæring som var godkjent av biskopen, eller biskopen henstilte presten om å søke avskjed. En slik fraskrivelses- erklæring ble som regel opphevet et par år seinere. I noen av disse tilfellene som det ble gitt reprimande, var det mistanke om at embetsnedleggelsen ikke var helhjertet. Men det bygget mye på antagelser og det var vanskelig å skaffe bevis, så det ble altså ikke reist sak.

Sammenfatning

De embetsmessige og politiske anklagepunkter ble sidestilt. Under de embetsmessige anklagepunkter kommer a) ikke nedlagt embete, eller lignende forhold, b) overtatt stillinger, c) vært med på ulovlige ordinasjoner. Den politiske anklagen går ut på: a) forholdet til NS, b) tilslutning til legionær-oppropet, c) angiveri.

De som ble anklaget pga. sitt politiske forhold ble også anklaget for de embetsmessige forhold. Ikke-nedlegging av embete kunne ikke straffes etter straffeloven eller landssvikloven, men ble allikevel sett på som rettstridig handling og utrenskingsloven ble brukt til å fradømme rettighetene.

Hvor dømt: Høyesterett 4, lagmannsrett - 3, by- eller herredsrett 14. Resten ble avgjort ved forelegg, påtaleunntatelse, henleggelse, avskjeds- søknader og reprimande.

Når dømt: 1946 ble 6 saker avgjort ved dom eller forelegg

1947 ble 13 saker avgjort ved dom eller forelegg

1948/49... ble 13 saker avgjort ved dom eller forelegg

1951/52... ble 2 saker avgjort ved dom eller forelegg

Frihetsstraffen varierte fra 60 dager til 7 år. Halvparten av NS-prestene ble fratatt presterettighetene og borgerrettighetene. 7 mistet preste-embetet. I underkant av 60 % av sakene ble avgjort ved dom eller forelegg. Resten ble fordelt på påtaleunntatelse, henleggelse og avskjedssøknader. Strl.§ 86 ble bare brukt i 4 saker, ellers var det landssvikloven det ble dømt etter og da spesielt §§ 2 og 3. Utreksingslovens § 10 ble brukt til å fradømme presterettighetene.

2.7 Varigheten av oppgjøret

Som man kan se av de to foregående kapitler varte rettsoppgjøret ganske lenge. Den siste saken mot en NS-prest ble avgjort i 1952. Riktignok var de fleste saker i rettsoppgjøret generelt ferdig omkring 1950. Men minst 5 år tok det å få dømt flesteparten av landssvikerne. I målsettingen som fellesregjeringen hadde vedtatt i 1945 het det at de som hadde forrådt sitt land måtte straffes hurtig og strengt. Det skjedde altså ikke, 92000 saker skulle man igjennom og det gikk ikke så hurtig som man hadde ønsket. Og, kanskje, etter hvert ikke så strengt som man hadde regnet med fra først av. Folk flest var enig i felles-regjeringens målsetting, de ville ha hevn og gjengjeldelse så raskt som mulig. Frigjøringsåret 1945 var en blanding av lidenskapelig seiers/freds-glede og et hat til de som hadde sviktet. Etter massearrestasjonene satte diskusjonene i gang om rettsoppgjøret, om dødsstraff, om behandling av "tysker-tøser" osv. Det oppstod to fronter i denne debatten, den såkalte "isfront" som ville ha en effektiv og streng straff av landssvikerne, og "silkefronten" som mente det var grunn for å diskutere både rettergangs-regler og straffe- lengde. Etter hvert som tiden gikk, fikk også en god del av folket et sterkt behov for å bli ferdig med fortiden. Det var vondt å stadig måtte rippe opp i en sår tid som okkupasjonen var for de fleste. Livet var igjen begynt å bli normalt, og problemene var kommet på avstand. Mange sluttet seg til kritikken av rettsoppgjøret og mente at det var blitt altfor omfattende. For dem som ble dømt seint i rettsoppgjøret ble belastningen mye større enn for dem som fikk sin sak avgjort ganske tidlig. Særlig utsatt var de "små" landssvikerne og familiene deres.

(Tegning fra tidsskriftet Kontakt i februar 1948, ved K. Holbæk-Hanssen.)

Når 2/3 av straffetiden var sonet var det vanlig med løslatelse på prøve. I lov av 9.juli 1948 ble det vedtatt at etter at halve straffetiden var sonet kunne man bli løslatt på prøve. Det gjaldt ikke de som var dømt for de groveste forbrytelsene, det vil si de som hadde straff på over 8 år. I denne amnestiloven ble det også bestemt at straff på 6 måneder og mindre skulle gjøres betinget. Dette skulle også gjelde for den straff som ble fastsatt i framtiden. Loven ble begrunnet med den psykiske og økonomiske belastning det var for tiltalte og familien. Justisdepartementet uttalte i forbindelse med den nye loven bl.a.:

En mer elastisk løslatelsesregel rokker ikke ved rettsoppgjørets kjerne, de idømte straffer har for alle tider slått fast samfunnets syn på landssvikforbrytelsene, og hverken den alminnelige rettsbevissthet eller de generalpreventive hensyn kan lide ved at det i noen grad gis anledning til å bøte på de særlige vanskeligheter som er sterkt framtrædende i rettsoppjøret med landssvikerne ⁽³⁴⁾.

Samtidig med denne loven ble det også bestemt at rettighetstapet skulle begrenses. Og i de tilfeller hvor det ble idømt bot og tiltalte ikke hadde noen økonomiske midler,

³⁴ Andenes J. Det vanskelige oppgjøret, s.227.

skulle boten reduseres. Fra 1948 var det klart at det nå ble idømt mildere straffer. Det samme kan vi se hos NS-prestene. I biskop-sjiktet ble 3 saker avgjort etter juli 1948. Den siste av dem, mot Feyling i 1949, var på 15 års tvangsarbeid. Det kan vel sies å være strengt, men det er grunn til å tro at straffen ville vært mye lenger dersom han hadde blitt dømt i 1945. De to andre ble dømt i desember 1948 og de fikk begge 4 års tvangsarbeid. Begge to kunne regne med benådning etter 2 års soning. Av de øvrige NS-prestene var det bare to som ble dømt til fengsels- straff etter juli 1948. Den første fikk 90 dagers fengsel og tap av rettighetene, men grunnlaget for tiltalen var "angiveri" til Kirkedepartementet, opprettet nytt menighetsråd, deltok i ulovlige ordinasjoner og at han ikke hadde nedlagt. Han hadde hele tiden forstått at han hadde bistått fienden. Dette var en alvorlig anklage og det er også her grunn til å tro at straffen kunne vært strengere hvis hans sak hadde kommet opp før. En tilsvarende sak fra mars 1947 endte med 6 måneders fengsel. Nå er det vanskelig å sammenligne saker på denne måten, for det finnes ikke to saker som er identiske. Men allikevel kan man se en viss tendens når man sidestiller to saker som i utgangspunktet har omtrent samme anklage. (Den andre som ble dømt etter juli 1948 fikk 1 års fengsel og 10 års tap av rettigheter) En tredje sak som kan nevnes i denne forbindelse er en byretts dom som ble avgjort 27.april 1948. Dommen ble fastsatt til 1 års fengsel og 10 års tap av rettighetene og for alltid presterettighetene. 1.oktober 1948 ble vedkommende benådet. De andre sakene som ble avgjort etter at amnestiloven ble vedtatt, fikk bot og tap av de borgerlige og prestelige rettigheter, eller de mistet bare rettighetene.

Det må altså slås fast at det var en forskjells-behandling. Men i noen av de tilfellene som ble avgjort rett etter frigjøringen, ble sakene tatt opp igjen og straffene redusert i samsvar med lignende saker som var avgjort i den siste tiden. Denne framgangsmåten gjaldt først og fremst frontkjemperne, men også et par saker mot NS-prestene ble tatt opp igjen og redusert med benådning av fengselsstraff og opphevelse av rettighetstap. Men selv om noen saker ble tatt opp igjen ble allikevel de fleste sakene ikke reist på nytt. Og det ble reagert på den forskjellsbehandling som de dømte ble utsatt for. Særlig sterkt reagerte de tidligere NS-medlemmene. De som hadde vært passive medlemmer mente at de var uskyldig dømt, og når de attpåtil var vitne til at en med samme tiltale som dem selv slapp billigere fra det fordi han ble dømt seinere i oppgjøret, måtte de reagere. Flere med dette synspunktet kom sammen i grupper for å arbeide for en oppreisning. Men disse gruppene hadde liten betydning. Først mot slutten av

rettsoppgjøret klarte man å danne et forbund som hadde større sjanse til å overleve. I 1949 dannet de Forbundet for Sosial Oppreisning hvor taperne kunne organisere seg og kjempe for sine krav mot seierherrene ⁽³⁵⁾. De ville ikke godta at tidligere NS-medlemmer ble betegnet som lands- svikere, og heller ikke erkjenne noen skyld. Dette forbundet fikk aldri noen stor tilslutning eller gjennomslagskraft. Folk ville bli ferdig med oppgjøret. Til tross for forskjellsbehandling, mente de at det var den eneste måten å gjøre det på nå. Skulle man fortsette med straffeutmålingen som ble gitt rett etter frigjøringen, ville det oppstått en egen under- klasse som ikke hadde noen rettigheter og som hadde vanskelig med å få arbeid. Dette ville vært et problem som samfunnet måtte slite med i mange år framover, dersom ikke amnestiloven av 1948 ble gitt. Så langt det lot seg gjøre prøvde man å få til et mest mulig rettferdig oppgjør. Ikke alle av landssvikerne hadde samme bitterhet som de i Forbundet for Sosial Oppreisning. I et åpent brev uttalte noen fanger på IIseng leir i 1946 bl.a.:

Vi ønsker fred, forsoning og samarbeid av alle som vil bygge opp igjen hva krigen har brutt ned ⁽³⁶⁾.

Spørsmålet er om ikke det ble brukt for mye tid på de "små" landssvikerne, de vanlige NS-medlemmer. Størstedelen av sakene mot de økonomiske lands- svikerne ble henlagt pga. bevisets stilling. Dette var ressurs sterke mennesker og de klarte hale ut rettsakene til seint i oppgjøret.

2.8 Kirken og rettsoppgjøret

Fra bitre NS-folk kom også beskyldningene om at rettsoppgjøret var seier- herrenes justis. Til det må man jo svare ja, i og med at det var seier- herrene som gjennomførte rettsoppgjøret. Men å hevde at det foregikk uten rettferdighet og lov er å gå for langt. De fleste innrømmet at det ble be- gått feil, med det omfanget oppgjøret fikk var det så å si umulig å unngå det.

Hvordan forholdt kirken seg til rettsoppgjøret? Sluttet de seg til kritikken av oppgjøret? DMK hadde satt opp sin liste over prester som ble suspendert og burde få sitt forhold rettslig undersøkt (s.6f). Denne saneringsplan ble godkjent av det første bispemøtet

³⁵ Øvsthus G. Dom og oppreisning, i Danielsen R. (red.) Fra ide til dom, Oslo/Bergen/Tromsø 1976, s.249.

³⁶ Ustvedt Y. Den varme freden den kalde krigen, Oslo 1978, s.166.

etter frigjøringen og de navn som var satt opp på denne lista fikk straks beskjed om at de var suspendert. Deretter ble saneringsplanen overlatt departementet som tok utgangspunkt i denne lista og anmeldte prestene til påtalemyndighetene. Kirken holdt seg utenfor selve rettsoppgjøret og overlot alt til myndighetene. Kirken hadde tillit til rettsapparatet og mente at sakene måtte gå sin gang.

Enkelte prester inntok kanskje et kritisk standpunkt til rettsoppgjøret. Mange fungerte som sjelesørgere for landssvik-fanger, og måtte ⁽³⁷⁾ høre på gjentatte anklager mot rettsoppgjøret fra de domfelte. Men om det var noen som etter hvert, i medfølelse med fangene, ble kritiske til rettsvesenet, ble det sjelden offentliggjort. I noen få tilfeller uttalte biskopene seg offentlig om rettsoppgjøret. Ganske tidlig i oppgjøret foreslo biskopene at straffe-tiden avkortes, og at det ble gitt adgang til prøveløslatelse etter kortere tid, spesielt for de riktig lange straffene ⁽³⁸⁾. Fra tidligere hadde vi de to fronter; "isfronten" og "silke fronten". Nå ble et nytt uttrykk lansert i en av Oslo-avisene og det var "silkebisper". Dette var i 1946 og mange syntes i denne tiden at straffene var milde nok som de var. Forslaget fra biskopene førte heller ikke til noe i denne omgang. Et år seinere uttalte bispemøtet seg om dødsdom og foreslo at alle dødsdommer ble omgjort til livsvarig-fengsel. Omtrent samtidig kom en søknad om nåde for "minister" Schancke, som var dømt til døden. Søknaden var undertegnet av 656 prester ^(38³⁹). Søknaden ble ikke tatt hensyn til, Schancke ble skutt.

23/11 1949 kom bispemøtet med en drøfting av rettsoppgjøret, hvor de hadde et forslag på tre punkter til Justisdepartementet:

- 1) å lette forholdet for dem som er fradømt rettigheter,
- 2) å påskynde benådningen etter individuell prøvelse, samt
- 3) å fremme absorpsjonen av tidligere NS medlemmer i samfunn og arbeidsliv.

Imidlertid vil man i forbindelse med punkt 1) og 3) be om å få framholde at det synes være en unødig begrensning når tilbakegivelsen av rettigheter fra 1.mai 1950 bare gjelder for dem som har ett års dom eller mindre. Det psykiske trykk ved rettighets- tapet er meget tungt, og tilbake givelse av rettigheter vil bety noe

³⁷ Vårt Land, 22/11 - 1946

³⁸ Dagen 25/4 1947, Bergens Arbeiderblad 26/4 1947

³⁹ Men jeg sier eder – Fem norske prester taler om rettsoppgjøret, Oslo 1947

vesentlig også for den sosiale oppgave i forhold til de tidligere NS-medlemmer (40).

Ved årsskiftet 1950/51 var det i høyden 200 landssvik-fanger som satt inne og det var de som var dømt for de mest alvorlige forseelser som angiveri, mord og tortur.

Den største hindringen for gjeninntakelse i samfunn og arbeidsliv var ikke først og fremst rettighetstapet, men den sosiale boikott. Som regel skulle det ikke mer enn protest fra en på en bedrift til, for å få fjernet en tidligere NS mann fra jobben. Teoretisk var de fleste enige om at en som hadde sonet sin straff skulle få en ny sjanse, men i praksis var dette svært vanskelig for en arbeidssøkende NS mann. De fleste måtte skjule sin fortid for å få arbeid og de gikk i stadig angst for å bli oppdaget. Professor Johs. Andenes uttalte i et foredrag som ble holdt på Den norske Presteforenings landsmøte 28. august 1947 om den sosiale boikott:

Dette er et område hvor det må være naturlig nettopp for kirken og kristenfolket å si kraftig i fra, slik som det også er blitt gjort fra ledende hold fra tid til annen..... Det er bare en god porsjon av treghet, ukjærlighet og selvrettferdighet som må overvinnes. (41).

De enkelte prester gjorde også sitt for å lette forholdet for bl.a. NS- prestene. Men det var også problemer forbundet med resosialiseringen fra NS folks side. En prest skriver i et privat brev til et eldre NS-medlem:

Jeg har gjort mitt beste for at tidligere NS-folk må bli opptatt i arbeide, så snart deres sak er opp og avgjort. Men jeg kan ikke forstå at det kan bli noen fortrolighet og noe virkelig personlig forhold mellom dem og oss andre før de innser at de i krigstiden sviktet vårt folk, og gir uttrykk for at de innser det (42).

Det var altså ikke alltid kirken det stod på når det gjaldt å få NS - folk inn i samfunnslivet igjen.

⁴⁰ RA.KUD.ktr.A. kass.nr. 478.

⁴¹ Kirke og kultur. 1947, Almene og individuelle hensyn under retts oppgjøret, Andenes J.

⁴² Vårt Land 20/10 - 48

Det var noen NS-prester som ikke hadde mistet presterettighetene som etter hvert kunne regne med å komme inn i regulær tjeneste igjen ⁽⁴³⁾. Hvor mange som virkelig begynte i prestatjeneste igjen finnes det ikke noe oversikt over, men i et rundskriv fra 1952 er det satt opp 12 navn på NS-prester som ikke hadde mistet presterettighetene, men heller ikke hadde kommet inn i tjeneste. 4 av disse fikk invalide- eller alderspensjon ⁽⁴⁴⁾. Om behandlingen av NS-prestene i forhold til resten av de dømte, kan man generelt si at de ikke fikk noen særbehandling fordi de var prester. Det var domstolene som dømte dem, og de ble behandlet på lik linje med andre offentlige tjenestemenn. På et punkt var det en liten forskjell, det hadde blitt nødvendig med en egen paragraf i utrenskingsloven som omhandlet ordinerte prester som ikke tidligere hadde stilling i kirken ⁽⁴⁵⁾. De kunne fradømmes retten til å bære prestedrakt og til å utføre prestatjeneste. Dette var et problem som ikke var aktuelt for andre offentlige tjenestemenn. Norsk Kirkerett tar ikke opp dette, og man fant det da nødvendig å lovfeste det. Imidlertid sa Norsk Kirkerett klart fra om at prester kan meddeles avskjed ved "lovsmål og dom" ⁽⁴⁴⁾. Og det kunne skje når 1) presten har gjort seg skyldig i en handling som etter lovgivningen kan straffes med tap av offentlig tjeneste og dømmes for dette ved domstol, og når 2) han viser seg varig uskikket til forsvarlig å røkte sin tjeneste eller når noen av de betingelser som er nødvendige eller gyldig foreskrevne for å inneha stillingen, ikke er til stede ⁽⁴⁶⁾. Norsk Kirkerett bygger på en lov av 7.oktober 1740, og denne loven har meget sjelden vært i bruk, men måtte altså tas fram nå.

Ser man bort i fra den ene paragrafen som omhandlet prester som ikke hadde stilling, så må man kunne si at prestene ble dømt av en domstol som likestilte offentlige tjenestemenn. Kirken hadde overlatt til myndighetene å dømme og avsette prestene. I en statskirke var det myndighetenes oppgave å avgjøre hvor vidt prestene kunne fortsette å utføre prestatjeneste i samsvar med sin ordinasjon eller bli avsatt.

⁴³ RA.KUD. kass.nr. 480

⁴⁴ Lov om utrensking i offentlig tjeneste § 10,3

⁴⁵ Hansson K. Norsk Kirkerett. § 16, s.66

⁴⁶ Hansson K. a.a, § 16, s.66 - 67.

Ser man bort i fra den ene paragrafen som omhandlet prester som ikke hadde stilling, så må man kunne si at prestene ble dømt av en domstol som likestilte offentlige tjenestemenn. Kirken hadde overlatt til myndighetene å dømme og avsette prestene. I en statskirke var det myndighetenes oppgave å avgjøre hvor vidt prestene kunne fortsette å utføre prestedtjeneste i samsvar med sin ordinasjon eller bli avsatt.

3. HOVEDSAMMENFATNING

Embetsnedleggelsen 1942 skapte et skille i det norske presteskap. I underkant av 10 % av prestene nektet å følge majoriteten i dens kamp mot nazismen. Da frigjøringen nærmet seg, satte kirkeledelsen opp en liste med navnet på de prester som hadde støttet NS. Disse ble suspendert ved frigjøringen, og listen ble overlatt til Kirke og Undervisningsdepartementet som igjen anmeldte prestene til påtalemyndighetene.

Nye lover og anordninger ble gitt under krigen. Og det ble diskutert fram og tilbake om disse lovene hadde gyldighet, om London-regjeringen hadde lovgivningsmyndighet, om lover kunne gis tilbakevirkende kraft. London-regjeringen bygde på prinsippet om nødrett og Elverums fullmakten. Elverums fullmakten ble også diskutert og det er grunn til å tro at fullmakten ble gitt på noe sviktende grunnlag. Men Høyesterett slo fast at prinsippet om nødrett var juridisk holdbart i den situasjon som var oppstått. Landssvikloven var den mest omstridte loven. Det er mulig man kunne greid seg uten denne loven. "Å yte fienden bistand i råd eller dåd" ville kunne ramme vanlige NS-medlemmer. I de tilfeller man mente at strl. § 86 idømte for lang straffetid, var det mulighet ifølge § 58 å redusere straffen. Det kan virke som den sistnevnte paragrafen var blitt oversett av dem som utarbeidet landssvikanordningen. Den samme komité som utarbeidet landssvikanordningen, hadde også en ny tolkning av grunnlovens § 97, hvor de henviste til folkets rettsfølelse, og derfor måtte gi noen lover tilbakevirkende kraft for at de som forbrøt seg i den første tiden skulle straffes på samme måte som de som fulgte etter. Dette var en tolkning som ikke var holdbar og domstolene fulgte i svært liten grad de nye anordningene om tilleggstraff, som var utgangspunkt for denne diskusjonen.

Halvparten av NS-prestene var medlemmer av NS. Det var ingen enhetlig gruppe, men de hadde i store trekk en felles grunnholdning. Antiparlamentarisme og antikommunisme var mellomkrigstidas holdninger som NS-prestene hadde forsterket. Teologien skilte seg ikke vesentlig fra presteskapet for øvrig. I sitt forsvar henviste de til Rom.13,1 ff og tradisjonell luthersk tolkning. Kirkens Grunn var et politisk motstandsbrev som de ikke kunne slutte seg til. Og

antikommunismen ble også framhevet i forsvaret fordi den var kristendomsfiendtlig i motsetning til nazismen. De gjorde det som var til beste for folk og kirke, mente de, og derfor ville de holde statskirken i gang. Gjennomsnittsalderen var høy så mange syntes det var vanskelig å bryte den tradisjon statskirken var. Både Hallesby og Berggrav ble sitert og tolket til beste for NS-prestenes forsvar, uten å ta hensyn til hva både Hallesby og Berggrav stod for under okkupasjonen. NS tok imot tyskerne med åpne armer i 1940, og ble fra å være et lovlig parti, stemplet som forrædere. De "ytet fienden bistand" og det var det noen av NS-prestene som ikke for- stod. Det siste argumentet de brukte var at Norge ikke var i krig med Tyskland, og henviste til kapitulasjonsvilkårene, og dermed skulle Haagkonvensjonen gjelde. Dette ble avvist av domstolene og av ledende NS-menns uttalelser under krigen som slo fast at det var krig.

Det var særlig 12 NS-prester som skilte seg ut og markerte seg under krigen. En av disse ble ekspedisjonssjef og de 11 andre ble ordinert eller konstituert til biskoper. De fikk fra 3 1/2 til 15 års tvangsarbeid. Det kan tyde på at det var en viss forskjellsbehandling i straffeutmålingen alt ettersom hvilket tidspunkt i oppgjøret det var. En som ble dømt til 7 års tvangsarbeid rett etter frigjøringen kunne sannsynligvis ha fått en dom på 3-4 år dersom det hadde vært seinere i oppgjøret. Noe av den samme forskjellen ser man også hos de øvrige NS-prestene. Denne forskjellsbehandling skyldes først og fremst amnestiloven av 1948, som hadde kommet etter et generelt ønske om å bli ferdig med rettsoppgjøret. Hvis ikke denne loven hadde kommet ville man fått enorme sosiale skade virkninger som samfunnet måtte slite med i mange år framover. De som ble dømt seinere i oppgjøret ville få mye større psykiske og økonomiske belastninger enn de som ble dømt tidlig. Loven som ble gitt var et forsøk på å utjevne denne forskjellen.

I alt ble 44 av de 70 sakene avgjort ved dom eller forelegg, og største delen av disse sakene ble avgjort i 1947. Anklagepunktene kan deles opp i embetsmessige og politiske forhold. Begge disse forhold ble sidestilt i grunnlaget for tiltalen. KUD gikk ut ifra at ikke-nedleggelse var straffbart, men Høyesterett mente at man ikke kunne straffes etter straffeloven eller landssvikloven, men at det allikevel måtte ansees som rettsstridig handling.

Kirken holdt seg stort sett lojal overfor rettsoppgjøret. Myndighetene hadde ansvaret for å avgjøre hva som skulle gjøres med NS-prestene. Biskopene kom med et par forslag til lempninger i oppgjøret. Det første kom på et tidlig tidspunkt og ble ikke så godt mottatt. Den andre uttalelsen kom i 1949 og ga uttrykk for hva som var allment den gang.

Rettsoppgjøret ble altfor omfattende og varte for lenge. De ansvarlige måtte tåle mye kritikk for at det tok tid. De fleste økonomiske landssvikere gikk fri, mens størstedelen av menige NS-medlemmer fikk sin sak avgjort ved dom eller forelegg. Som en helhetsvurdering av oppgjøret kan man si at det gikk hverken bra eller dårlig, det gikk som de fleste hadde ventet. Det ble gjort feil, men det var kanskje noe man måtte regne med i et oppgjør med et slikt omfang. Det var sterke følelser med, 5 års okkupasjon hadde kostet mye, og de som hadde sviktet skulle merke at det kostet noe.

4. LITTERATUR

Andenes J. Det vanskelige oppgjøret, Oslo 1979

Andenes J. Almene og individuelle hensyn under rettsoppgjøret, Kirke og Kultur 1947.

Austad T. Kirkens Grunn, Oslo 1974

Brevig H.O. NS, fra parti til sekt, Oslo 1970

Carlsen I.B. Kirkefronten i Norge, Oslo 1945

Christie H.C. Den norske kirke i kamp, Oslo 1945

Dahl H.F. red. Krigen i Norge, Oslo 1974

Danielsen R. (red.) Fra ide til dom, Oslo/Bergen/Tromsø 1976

Hallesby O. Står vi overfor en skjebne time i Guds rikes historie, For fattig og rik 28/1 1934

Hansson K. Norsk Kirkerett (§ 16), Oslo 1935 ,

Jensson G. Norsk presse under hakekorset, Oslo 1945

Lundby K. Kristelig fascisme, Vår Kirke 14/15 1979

Norges Lover, Oslo 1978

Schübeler L. Kirkekampen slik jeg så den, Oslo 1945

Seierstad I.P. Det kristne syn på straffen, Luthersk Kirketidende 1946

Tandberg H.A. m.fl. Men jeg sier eder - Fem norske prester taler om rettsoppgjøret, Oslo 1947

Taranger A. Norsk kirkerett, Oslo 1917

Ustvedt Y. Den varme freden - den kalde krigen, Oslo 1978

Wisløff C.F. Norsk kirkehistorie III, Oslo 1971

Øvsthus G. Dom og oppreisning, i Danielsen R. (red) Fra ide til dom.

Karsrud R. Sin kirke forrådte de i dens nød. spes. avh. KH. MF v. 80

